

İbn Dureyd'in Söylediği Hikmet Şiirlerinin Tema ve Üslup Bakımından İncelenmesi

Abdullah Esat BAĞCI

Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
Res. Assist. PhD., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric,
Konya, Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7543-6800> | ROD ID: <https://ror.org/013s3zh21>
ebagci@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri	Öz
Makale Geçmişi Geliş: 15.04.2024 Kabul: 12.06.2024 Yayın: 30.06.2024 Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Şiir, Hikmet, İbn Dureyd, Dîvanü İbni Dureyd.	Şiir, pek çok toplumda olduğu gibi Arap toplumunun hususiyetlerini yansıtan bir aynadır. Bu bakımdan şairler övgü, yergi, üzüntü, sevinç, aşk gibi duygu ve düşüncelerini şiirlerle aktarmışlardır. Bunun yanında insanlara bir nesneyi ya da bir yeri tanımlamak, tarihi olayları okuyucularına yansıtmak veya insanlara yol göstermek için şiirler kaleme alınmıştır. Hikmet kavramının muhtevasında yer alan bu yol gösterici şiirler, cahiliye döneminden itibaren insanların rehberliğe ihtiyacını ve hangi konularda rehberlik yapılması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. İbn Dureyd de pek çok selefi gibi bu konuda şiirler yazmıştır. <i>Cemheretü'l-lüğa</i> isimli sözlüğüyle şöhret kazanan İbn Dureyd, pek çok alanda ilmî vukufiyetinin yanında iyi bir şairdir. Bu bağlamda çalışmanın problemiği İbn Dureyd'in hikmet şiirleri çerçevesinde onun şiirle söz söyleme yeteneğinin nasıllığı olmuştur. Onun, şiiri hikmet kavramının dahilinde ne derece başarılı kullandığı konusu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma esnasında literatür taraması yapılarak konuya dair kaynaklar tespit edilmiş ve doküman incelemesi yöntemiyle Arap şiir tenkidi esaslarına göre hikmet şiirleri incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde İbn Dureyd'in geleneksel şiir yapısına büyük oranda bağlı kalmakla birlikte şiir alanında daha güncel üslup ve yöntemleri de şiirlerinde kullandığını söylemek mümkündür. Ayrıca şiirlerindeki kelime tercihlerinin, cümle yapılarının, beyan üsluplarının ve bedî sanatların da söz konusu kriterlere göre büyük oranda uygun ve başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Analysis of the Wisdom Poems of Ibn al-Durayd in Terms of Theme and Style

Article Info	Abstract
Article History Received: 15.04.2024 Accepted: 12.06.2024 Published: 30.06.2024 Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Poem, Wisdom, Ibn al-Durayd, Diwān of Ibn al-Durayd.	Poetry is a mirror that reflects the characteristics of Arab society as in many societies. In this respect, poets conveyed their feelings and thoughts such as praise, criticism, sadness, joy, and love through poems. In addition, poems were written to describe objects or places to people, to reflect historical events to their readers or to guide people. These guiding poems, which are included in the content of the concept of wisdom, are important in terms of demonstrating people's need for guidance from the period of ignorance and subjects of guiding. Like many of his predecessors, Ibn al-Durayd wrote poems on this subject. Ibn al-Durayd, who gained fame for his dictionary named Jamherat al-dictionary, was a good poet in addition to his scientific knowledge in many fields. The problem of the study is the poetic ability of Ibn al-Durayd within the framework of his poems of wisdom. The study attempted to determine to what extent he successfully used poetry within the concept of wisdom. The references on the subject were identified thorough literature review and the wisdom poems were analyzed according to the principles of Arabic poetry criticism using the document analysis method. As a result of the examination, it is concluded that Ibn al-Durayd, partly used current styles and methods of poetry. It was determined that the word preferences, sentence structures, declarative styles, and artistic arts in his poems are largely appropriate and successful according to the criteria mentioned.

Atıf/Citation: Bağcı, Abdullah Esat. "İbn Dureyd'in Söylediği Hikmet Şiirlerinin Tema ve Üslup Bakımından İncelenmesi". *Akif* 54/1 (2024), 95-114. <https://doi.org/10.51121/akif.2024.57>

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0) / Bu makale, **Atıf-GayriTicari (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı** altında lisanslanmıştır."

Giriş

Arap edebiyatının önemli unsurlarının başında şiir gelmektedir. Şiir, pek çok toplum ve kültürde olduğu gibi Arap dünyasında da toplumun dışa vuran görüntülerinden birisi olmuştur. Şiirler, şairlerin ele aldıkları konuya göre medih, gazel, vâsıf, hiciv ve mersiye gibi türlere ayrılmış ve bunlara sonradan ihvaniyat, hamriyat, tabiat gibi muhtevalar eklenmiştir.¹ Başka bir ifadeyle şairler gördüklerini, yaşadıklarını, hissettiklerini şiirler aracılığı ile diğer insanlara aktarmışlardır. Bu bağlamda onlar, sevgilerini göstermek, övmek, yermek, bilgi vermek, ölenin ardından ağlamak, dostuna muhabbetini ve özlemine aktarmak gibi birçok nedenle Arap şairler de şiirleri kaleme almışlardır.² Ayrıca birisine ya da bir topluma yol göstermek ve rehberlik yapmak amacı ile de şiirler yazılmıştır. Bu amaçla yazılan şiirler hikmetli sözler olarak kabul edilmiş ve cahiliye döneminden itibaren Arap edebiyatı dünyasında yerini almıştır. Hikmet kelimesi sözlüklerde "hüküm vermek", "yargıda bulunmak", "adaletli olmak", "ilim sahibi olmak", "engel olmak" gibi anlamları olan "hüküm" mastarından türemiştir.³ İbn Dureyd'e göre de kelime "alıkoymak, gem vurmak, sakındırmak" anlamına gelmekte ve Arapça'daki "el-kelime mine'l-hikme" deyiminde kullanıldığı şekliyle mana kazanmaktadır.⁴ Arap edebiyatçıları ise hikmeti "kişinin edindiği tecrübeleri veciz bir biçimde dile getirmesi" olarak tarif etmişlerdir.⁵

Hikmetli sözler, Cahiliye döneminde Kus b. Sâ'ide⁶ (ö. 600) ve Eksem b. Sayfî'nin⁷ (ö. 612) hutbelerinde kendisine yer bulmaktadır. Aynı şekilde cahiliye dönemi şairleri olan Züheyr b. Ebû Sülmâ⁸ (ö. 609 [?]) ve Lebîd b. Rebî'a'nın⁹ (ö. 660 veya 661) şiirleri içerisinde pek çok hikmetli sözler bulunmaktadır. İslamiyet'in gelişi sonrası da insanları dini değerleri ve hassasiyetleri hatırlatma, onlara yol gösterme ve Allah'a yönlendirme konusunda pek çok hikmetli şiirler yazılmıştır. Emevî dönemi şairlerinden Ebû'l-'Atâhiye¹⁰ (ö. 210/825 [?]), el-Mütenebbî¹¹ (ö. 354/965) ve Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî¹² (ö. 449/1057) bu türden şiir yazarların

¹ Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-şi'r*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 91; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu mustalahâtî'n-nakdi'l-'arabbiyyi'l-kadîm* (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2001), 301.

² Mohammadı, Sabriye - Bağcı, Abdullah Esat, "Ebû'l-Esved Ed-Düelî'nin el-Kasîdetü'l-Mîmiyyesi: Aidiyet Problemi, Muhteva Ve Şekil Özellikleri", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2024), 294.

³ Ebû Abdırrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn* (3), thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 3/66-67; Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, ed. Muhammed Avaz Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2001), 4/69.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Dureyd el-Ezdî, *Cemheratu'l-luğâ*, thk. Remzî Munîr Be'albekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/564.

⁵ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu mustalahâtî'n-nakdi'l-'arabbiyyi'l-kadîm* (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 2001), 212.

⁶ bk. Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sâide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/460.

⁷ bk. Asri Çubukcu, "Eksem b. Sayfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/550-551.

⁸ bk. Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 44), 44/540-542.

⁹ bk. Süleyman Tülücü, "Lebîd b. Rebî'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/121-122.

¹⁰ bk. Erol Ayyıldız, "Ebû'l-'Atâhiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/294-295.

¹¹ bk. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/195-200.

¹² bk. Sahbân Halîfât, "Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/287-291.

en meşhurlarındandır. *Cemheratu'l-luğa* isimli sözlüğü ile meşhur olan İbn Düreyd de irşâd gayesi güderek şiir yazmış olan şairlerden birisi olmuştur. Kendisine ait bir şiir divanı¹³ bulunan İbn Düreyd'in şiirleri muhtevasına göre bablara ayrılmış ve hikmet konusunu ele alan şiirleri de söz konusu sınıflamada yerini almıştır.¹⁴

Çalışmada İbn Düreyd'in nahiv alimi olması ve kaleme aldığı sözlüğüyle tanınırlık kazanmasına rağmen onun şairliği hikmetli sözleri içeren şiirleri özelinde ele alınmıştır. Şairin insanlara hangi tür konularda irşatta bulunduğu ve bunu yaparken şiirlerini klasik Arap edebiyatı değerlendirmelerine göre ne derece yapabildiği konusu üzerinde durulmuştur. İbn Düreyd'in şairliğine dair kayda değer bir araştırmanın ülkemizde yapılmamış olması nedeniyle konu ayrıca önem arz etmektedir.

Ülkemizde Arap edebiyatında hikmet şairleri ve onların şiirleri üzerine çok sayıda güncel inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. Örnek olarak, Ahmed Emin'in "Arap Edebiyatında Hikmet" isimli çalışması, Zeynep Arkan tarafından tercüme edilerek yayımlanmıştır.¹⁵ Benzeri şekilde muhtelif şairlerin hikmet temalı şiirlerini inceleyen başkaca çalışmalar da yapılmıştır.¹⁶ Bunun yanında İbn Düreyd'in şairliğine dair yapılan bir araştırmaya rastlanmamıştır. İskender Şahin kaleme aldığı "İbn Düreyd'in Cemheretu'l-Luga Adlı Eserinin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi" isimli makalesinde *Cemhere*'nin tefsir ilmi açısından önemini ortaya koymuştur.¹⁷ Selman Yeşil ise "Arap Edebiyatında Melâhin Eserleri (İbn Düreyd'in Kitâbu'l-Melâhin Örneği)" isimli makalesinde İbn Düreyd'in Melâhin türünde kaleme aldığı eserini irdelemiştir.¹⁸

İbn Düreyd'in hikmet şiirlerinin ve bu şiirleri özelinde şairliğinin değerlendirildiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

1. İbn Düreyd'in Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı

Çalışmanın bu bölümünde İbn Düreyd'in hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve divanı ile ilgili genel ve kısa bilgiler verilecek ve edebî kişiliğine dair yapılan değerlendirmeler söz konusu edilecektir.

1.1. Hayatı

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933) olup Basra doğumludur.¹⁹ Düreyd kelimesi aslında dedesinin adıdır ve dişleri olmayan anlamına

¹³ Bk: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, thk. Ömer İbn Sâlim (Dubai: Müessesetü Sultan b. Ali el-Uveys es-Sekâfiyye, 2012).

¹⁴ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23-31.

¹⁵ Ahmed Emin, "Arap Edebiyatında Hikmet", çev. Zeynep Arkan, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2012), 213-227.

¹⁶ Muhammed Selim İpek, "Arap Şiirinde Hikmet Esintileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015), 173-180; Sultan Şimşek, "Arap Edebiyatında Hikmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i Atâiyye ve Edebî Özellikleri", *Tarih Okulu Dergisi* 31 (2017), 275-295; Yakup Göçemen, 2, "Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Hayatı ve Dönem Çerçevesinde Muallakasında Hikmet", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 67-105; Adnan Arslan, "Abbasi Şairi İbnü'r-Rûmî Divanında Ahlakî Tespit Ve Tavsiyeler", *Akif* 53/2 (2023), 248-260; Adnan Arslan, "Abbasi Şairi Ebû Firâs'ın Şiirlerinde Hikmet", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (2023), 45-60.

¹⁷ İskender Şahin, 2, "İbn Düreyd'in Cemheretu'l-Luga Adlı Eserinin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi", *Sırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 79-99.

¹⁸ Selman Yeşil, 1, "Arap Edebiyatında Melâhin Eserleri (İbn Düreyd'in Kitâbu'l-Melâhin Örneği)", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 187-196.

¹⁹ Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzubânî Merzubânî, *Mu'cemu's-şu'arâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), 461.

gelen “edred” kelimesinden gelmektedir.²⁰ İlk eğitimini amcasından alan İbn Düreyd, daha sonra Üşnûndanî ve Ebû Hâtim es-Sicistânî gibi isimlerden ilim tahsil etmiştir. Farklı pek çok alimden de eğitim alan İbn Düreyd, Zencî ayaklanması²¹ nedeniyle Basra'yı terk etmiş ve Uman'a yerleşmiştir. Uman'dan Fars eyaletine geçen müellif, meşhur eseri *Cemhere*'yi burada kaleme almıştır.²² Hayatının son döneminde ise Bağdat'a giden İbn Düreyd burada geçirdiği felç sonucu 321/933 yılında vefat etmiştir. Vefatı sonrası “kelam ve fıkıh ilmi öldü” denmiştir.²³

1.2. Edebî Kişiliği

İbn Düreyd, dil ve şiir alanında devrinin önde gelen isimlerinden sayılmıştır. Basra dil ekolünün son temsilcisi olduğu ve her iki ekolün de kendisiyle sona erdiği ifade edilmektedir. Müellif ayrıca eski Arap tarihinin ve ensabın önemli isimlerinden birisi olarak gösterilmektedir.²⁴ Şiir konusundaki hakimiyeti nedeniyle *alimlerin en şairi* ve *şairlerin en alimi* gibi övgülere mazhar olmuştur.²⁵ Şiir yazmasının yanı sıra çok sayıda şiiri ezbere bilmekte, şiirler rivayet etmekte, yanında okunan şiirlerdeki hataları düzeltmektedir.²⁶

Kaleme aldığı ve en meşhur eseri olan *Cemhere* alfabetik olarak düzenlenmiş ilk sözlük olma özelliğini taşımaktadır. İştikak türü eserler kaleme almasının yanında 253 beyitten oluşan Maksûre isimli kasidesi²⁷ ile de şiir alanında yer edinmiş ve ayrıca şiirlerinin derlendiği bir divanı ile bu alandaki hakimiyetini gözler önüne sermiştir. Bunların yanında Arapların hikmetli söz ve şiirlerini derlediği başkaca eserleri de bulunan İbn Düreyd, melâhin ve hikmet türü kitaplar da kaleme almıştır. Sayısı 30'a ulaşan eserleri arasında Arap diline dair el-Emâlî de dikkat çekmektedir. Kısacası İbn Düreyd, edebî kişiliğini yansıtacak şekilde başta sözlük ve şiirler olmak üzere Arap diline dair pek çok eser telif etmiştir.²⁸

1.3. Divanı

İbn Düreyd'in Divanı Muhammed Bedreddin el-Alevî tarafından çeşitli kaynaklardan derlenmiş ve iki bölüm olarak neşredilmiştir. Daha sonra ise İmrân b. Sâlim ve Esmer Râcî tarafından iki farklı baskı olarak konularına göre tasnif edilmiş şekilde neşredilmiştir.²⁹

İbn Düreyd'in Divanı'nda ele alınan konular arasında hikmet,³⁰ ilim ve alimler hakkında,³¹ gazel ve özlem,³² vasf,³³ fahr,³⁴ medih,³⁵ mersiye,³⁶ hiciv,³⁷ reddiye ve şiirsel

²⁰ Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Düreyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/416.

²¹ bk. Mustafa Demirci, “Zenc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/249-250.

²² Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, thk. İbrahim es-Sâmerrâî (ez-Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1985), 191.

²³ Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Eceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî İbnü's-Sâî, *ed-Dürrü's-semîn fi esmâ'il-musannifîn*, thk. Ahmed Şevki Binebîn - Muhammed Said Haneşî (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts.), 202.

²⁴ Osman b. Abdirrahman Ebû Amr Takiyyüddîn İbnu's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*, thk. Muhiddin Ali Necib (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 1/164.

²⁵ İbnü's-Sâî, *ed-Dürrü's-semîn fi esmâ'il-musannifîn*, 201.

²⁶ Merzubânî, *Mu'cemu's-su'arâ'*, 561.

²⁷ Karaarslan, “İbn Düreyd”, 19/419.

²⁸ Ebü'l-Mehasin El-Mufaddal b. Muhammed İbn Mis'ar el-Maarrî et-Tenûhî, *Tarihü'l-ülemai'n-nahviyyin mine'l-Basriyyin ve'l-Kufiyyin ve ğayrihim*, thk. Abdulfettah el-Muhammed el-Hulv (Kahire: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1992), 226.

²⁹ Karaarslan, “İbn Düreyd”, 19/419.

³⁰ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23-31.

³¹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 33-36.

³² İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 37-52.

³³ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 53-56.

yazışmalar,³⁸ muhtelif amaçlarla kaleme aldığı dokuz şiiri,³⁹ hamase ve asabiyet,⁴⁰ öğretici şiirler⁴¹ bulunmaktadır.

2. İbn Düreyd'in Söylediği Hikmet Şiirlerinin Tema ve Üslup Bakımından İncelenmesi

İbn Düreyd'in şiirleri arasında irşad ve yol gösterme gayesi güden müstakil hikmet şiirleri bulunmaktadır. Şairin bu başlık altında beş tanesi mukatta'a iki tanesi kaside formunda olmak üzere yedi şiiri vardır.⁴²

2.1. İbn Düreyd'in Hikmet Şiirlerinde Ele Aldığı Konular

İbn Düreyd'in insanlara yol göstermek maksadıyla ele aldığı konular arasında takvalı olmak konusu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca insanların her şeye kusur bulması, insanların asıl karakterinin zor zamanlarda ya da hallerinin değişmesiyle ortaya çıkması gibi günlük hayatı doğrudan ilgilendiren konular ele alınmıştır. Şair, bu vurguları yaparak okuyucusuna nasıl olması gerektiği konusunda yol göstermektedir.

Tablo 1. Hikmet Şiirlerinin Muhteva Tablosu

	Beyit Sayısı	Muhtevası
Birinci Şiir	6	Asıl olan takvadır.
İkinci Şiir	5	İnsanlar her işte kusur bulur. O yüzden sadece Allah'tan kork.
Üçüncü Şiir	2	Kaderden kaçış yoktur.
Dördüncü Şiir	2	Durumu değişirse insan da değişir.
Beşinci Şiir	3	Zaman değişirse insan da değişir.
Altıncı Şiir	28	İnsanlara yaranılmaz.
Yedinci Şiir	31	Zamane insanına öğütler; zamandan gafil olma!

İbn Düreyd, ilk şiirinde takva konusuna değinmektedir:⁴³ [Meczu'ul-Kamil]

دُ فَأُولَٰهَا كَنَفَ الْبِعَادِ	وَإِذَا تَنَكَّرَتِ الْبِلَا	1
رَكَ جَانِبِي بَرَكَ الْعِمَادِ	وَاجْعَلْ مَقَامَكَ أَوْ مَقَرَّ	2
نَ وَلَا ابْنَ عَمِّ لَلْبِلَادِ	لَسْتَ ابْنُ أُمَّ الْقَاطِنِي	3
طَلَعَتْ عَلَيَّ إِرْمَ وَعَادِ	وَأَنْظُرْ إِلَى الشَّمْسِ الَّتِي	4
مِنْ حَاضِرٍ مِنْهُمْ وَبَادِ	هَلْ تُؤَسِّنُ بَيْتِيَّ	5
وَي ذِي الْجَلَالِ إِلَى نَفَادِ	كُلِّ الذَّخَائِرِ غَيْرِ تَقَى	6

³⁴ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 57-64.

³⁵ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 65-70.

³⁶ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 71-80.

³⁷ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 81-84.

³⁸ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 85-88.

³⁹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 89-94.

⁴⁰ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 95-120.

⁴¹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 120-158.

⁴² İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23-31.

⁴³ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23.

- 1 *Yurtlar tanınmaz hale gelirse dönüp sırtını onlara uzaklara doğru [yönel]!*
- 2 *Meskenin ve ikametgâhın Berku'l-Gimâd'ın iki tarafı olsun.*
- 3 *Sen ne şehirlilerin anasının oğlusun ne de yurtların amcasının oğlu!*
- 4 *İrem ve Âd'ın üzerine doğan güneşe bak!]*
- 5 *(Güneş), o kavimlerden arta kalan şehirli ya da bedeviyle hala dost olabiliyor mu?!*
- 6 *Zülcelâl'e karşı takvalı olmaktan başka tüm hazineler tükenmeye mahkûmdur.*

İbn Düreyd söz konusu beyitlerde insanların belli yerlere bağlanıp kalmasının doğru olmayacağı ifade etmektedir. İrem ve Ad kavminden kimsenin kalmamasına vurgu yaparak şiirini asıl vermek istediği muhteva ile sonlandırmakta ve takvanın dışında diğer hazinelerin sonlu olduğunu ifade ederek okuyucusunu takvalı olmaya davet etmektedir.

Hikmete dair söylemi benimsediği ikinci şiirinde ise insanlara yaranmanın mümkün olmadığını ifade ederek sözü yine Allah'tan sakınmaya getirmektedir:⁴⁴ [Tavîl]

وَمَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ	وَلَوْ أَنَّهُ ذَاكَ النَّبِيُّ الْمُطَهَّرُ	1
فَإِنْ كَانَ مَعْدَمًا يُقُولُونَ أَهْوَجُ	وَإِنْ كَانَ مِغْضَالًا يُقُولُونَ مُبْدِرُ	2
وَإِنْ كَانَ سَكِينًا يُقُولُونَ أَبْكَمُ	وَإِنْ كَانَ مِنْطِيقًا يُقُولُونَ مِهْدَرُ	3
وَإِنْ كَانَ صَوَامًا وَبِاللَّيْلِ قَائِمًا	يُقُولُونَ زَرَّافٌ يُرَائِي وَيَعْكُرُ	4
فَلَا تَحْتَفِلْ بِالنَّاسِ فِي الدَّمِّ وَالنَّانَا	وَلَا تَحْشَ عَيْرَ اللَّهِ فَاللَّهُ أَكْبَرُ	5

- 1 *Pir-ü pak Nebî de olsa hiç kimse insanların dilinden kurtulamaz.*
- 2 *Çok cesur olsa çılgın, çok cömert olsa savurgan derler.*
- 3 *Suskun olsa dilsiz, konuşkan olsa zırvacı derler.*
- 4 *Sürekli oruç tutsa geceleri de kalksa (namazla geçirse) gösteriş yapan dalavere çeviren aşırı derler.*
- 5 *Bu yüzden övgü ve yergi konusunda insanlarla meşgul olma ve sadece Allah'tan kork! Zira Allah en büyük olandır.*

Bu beyitlerde şair insanın son derece iyi hasletlere sahip birisi olsa da başkalarının eleştirilerinden kurtulmasının söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Bunlardan hareketle asıl erdemli kişinin bu sözlerle uğraşmak yerine sadece Allah'tan korkmasının gerekliliğini ifade etmektedir.

Söz konusu amaçla yazdığı üçüncü şiiri ise üç beyitten oluşan aşağıdaki mukatta'adır:⁴⁵ [Hafif]

يَسْعَدُ ذُو الْجِدِّ وَيَشْتَقِي الْحَرِيصُ	لَيْسَ لِلْخَلْقِ مِنْ قَضَاءٍ مَحِيصُ	1
أَيُّنَ مُلُوكِ الْأَرْضِ مِنْ حَمِيرٍ	أَكْرَمُ مَنْ نُصَّتْ إِلَيْهِمْ قُلُوصُ	2
جَيْفُ الْوَهَابِ أَوْدَى بِهِ	دَهْرٌ عَلَى هَدْمِ الْمَعَالِي حَرِيصُ	3

⁴⁴ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23.

⁴⁵ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 24.

- 1 Azim sahibi olan mesut, tamahkâr ise bedbaht olur. Mahlukâtın kaderden kaçacağı bir yer yoktur.
- 2 Dokuz yaşını aşmamış develerin kendisine sürüldüğü kimselerin en cömerdi olan Himyerli yeryüzünün hâkimleri nerede?
- 3 Şerefli şeyleri yok etmeye hırslı olan zaman, başışlayıcı Ceyfer'i, yokluğa sürükledi.

İbn Düreyd, bu beyitlerine kaderden kaçışın mümkün olmayacağını ifade ederek çarpıcı bir giriş yapar. İnsanların gelip geçici ve sonlu olduğunu ifade eden şair tamahkar olmanın insanı mutlu etmeyeceğini ifade etmektedir. Son beyitte ismi geçen Ceyfer, Amman bölgesinin meliki olup Hz. Peygamber (sav)'in elçi olarak gönderdiği Amr b. As aracılığıyla İslamiyet'i kabul etmiştir.⁴⁶

Divanda yer alan dört ve beşinci şiirlerde ise insanlardaki değişime değinilmekte ve bu durumun olumsuzlukları aktarılmaktadır:⁴⁷ [Basit]

مُصَافِيَا لَكَ مَا فِي وَدِّهِ دَخُلْ	إِذَا رَأَيْتَ أَمْرًا فِي حَالِ عُسْرَتِهِ	1
فَإِنَّهُ بِالنِّقَالِ الْحَالِ يَنْتَقِلْ	فَلَا تُرْجِحْ لَهُ إِذْ يَسْتَفِيدُ غَنَى	2

- 1 Zor zamanında sana içten davranan, samimiyetinde şüphe olan bir adam görürsen.
- 2 Ondan umutlu olma! Çünkü zenginlik elde eder de halinin değişmesiyle o (da) değişir.

Beyitlerde insanın zor zamanları geçtikten sonra asıl karakterlerinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Yani insan durumunun değişmesiyle farklı bir kişi haline dönüşmektedir. Benzer ifadeler şu beyitlerde de göze çarpmaktadır:⁴⁸ [Meczu'ul-Kamil]

قَدْ الْحَدَاؤِ عَلَى مِثَالِهِ	النَّاسُ مِثْلُ زَمَانِهِمْ	1
رَكَ فِي تَقَلُّبِهِ وَحَالِهِ	وَرِجَالُ ذَهْرِكَ مِثْلُ دَهْ	2
نُ جَرَى الْفَسَادُ عَلَى رِجَالِهِ	وَكَذَا إِذَا فَسَدَ الزَّمَا	3

- 1 İnsanlar zamanları gibidir, ayakkabının ölçüsü takip ettiğine göredir.
- 2 Devrinin adamları değişimde ve hallerinde devrin gibidir.
- 3 Zaman bozulduğunda böylece adamlarına da bozulma yansır.

Yukarıda verilen beyitlerde insanın zamana ayak uydurması, zamane insanının bozulmasıyla kişinin kendisinin de değişip bozulacağı ifade edilmektedir.

İbn Düreyd'in diğer iki şiiri ise kaside formunda kaleme alınmış ve içerisinde farklı konulara yer verilmiştir. Söz konusu uzun şiirlerden ilki insanların her durumda, karşıdaki muhatabı ne kadar iyi işler yapsa da onu eleştirmelerinden bahsetmektedir. Şiir yaklaşık 28 beyitten oluştuğundan içerisinde bazı beyitlere yer verilecektir. Bahsi geçen şiirinde İbn Düreyd, insanların kendilerine doğru yolu gösterecek bir rehber bulamadıklarında hataya düşüklerinden ve iyi bir şey görseler bile şüphe duyduklarından bahseder:⁴⁹ [Tavîl]

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 1/201.

⁴⁷ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 24.

⁴⁸ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 24.

⁴⁹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 25.

	أَرَى النَّاسَ قَدْ أُعْرُوا بِبِعِيٍّ وَرَبِيَّةٍ	1
	وَعَيٍّ إِذَا مَا مَيَّرَ النَّاسَ عَاقِلُ	
	وَقَدْ لَزِمُوا مَعْنَى الْخِلَافِ فَكُلُّهُمْ	2
	إِلَى نَحْوِ مَا عَبَّ الْخَلِيفَةُ مَائِلُ	
	إِذَا مَا رَأَوْا خَيْرًا رَمَوْهُ بِظَنَّةٍ	3
	وَإِنْ عَابَتُوا شَرًّا فَكُلُّ مُنَاضِلُ	
	وَأَلَيْسَ أَمْرُهُ مِنْهُمْ بِنَاجٍ مِنَ الْأَذَى	4
	وَلَا فِيهِمْ عَن زَلَّةٍ مُتَغَافِلُ	

1 Akli başında bir insan yol göstermediğinde insanların günah, şüphe ve aldatma ile kandırıldıklarını görüyorum.

2 Ve ayrılık fikrine tutunduklarını... Çünkü hepsi yaratılışı suçlamaya yönelmiştir.

3 İyi bir şey görseler ondan şüphe duyarlar ve kötülüğe tanık olurlarsa herkes savunur.

4 Onlardan bir kişi bile ezadan kurtulamaz, onlardan hiç birisi hatadan habersiz değil.

Bu beyitler kasidenin mukaddimesini oluşturmaktadır. Devam edecek beyitlerde insanların her işe bir kulp bulmalarına değinecek olan şair bu hatanın sebebinin yol gösterecek bir rehberin olmamasına ve insanların ayrılığa düşmelerine bağlamaktadır. Kasidenin beş ila yirmi altıncı beyitleri arasında ise insanların yapılan işleri nasıl kötüledikleri aktarılır Bu beyitlerde edepli bir alime aldatıcı, zeki insana zındık, dindar olana koyun, sessiz olana cahil, asil birisine ölen yakınıyla övünen, tanınmamış kişiye nereden geldiği belli olmayan kimse, mal sahibi olana faizci, fakir kimseye aciz ve hakir, miskin kimseye kalbi cimri, para pul isteyene mal sahibiyle savaşıyor, para kazanana şanslı, cömertlik yapana müsrif, gençlerle samimi olana şüpheli, aşık olana iffetsiz, iffetli olana kadını, tövbe edene müflis, hacca gidene riyakar, satranç oynayana şüpheli, hayat dolu olana ağırcanlı, aşığa aptal, hasta olana hak etmiş, ölene ettiğini bulmuş gibi yakıştırmalar yapılmasından söz edilmektedir. İbn Düreyd'e göre hayatın her alanına dair yapılan işlerde insanlara yaranmak mümkün değildir ve insanlar yapılan her işte bir kusur bulacaklardır. Şair şiirini insanlarla ilgili bir değerlendirme ve okuyucusuna bir nasihat ile sonlandırmaktadır:⁵⁰ [Tavîl]

	وَمَا النَّاسُ إِلَّا جَاغِدٌ وَمُعَانِدٌ	27
	وَدُوٌّ حَسَدٍ قَدْ بَانَ فِيهِ التَّحَاتُلُ	
	فَلَا تَتَزَكَّرَنَّ حَقًّا لِخَيْفَةِ قَائِلٍ	28
	فَإِنَّ الَّذِي تَحْشَى وَتَحْذَرُ حَاصِلُ	

27 İnsan olsa olsa nankör, inatçı ve aldatmanın kendisinde ortaya çıktığı bir kıskançtır.

28 O halde hakkı, onu söyleyenin korkusuna terk etme ki korktuğun ve sakındığın şey başına gelecektir.

İbn Düreyd'in hikmetli söz ve öğütlerini içeren son şiiri ise müselles olarak kaleme aldığı kasidesidir. Söz konusu şiirine insanların kötülüklerinin esas kaynağının asıllarının iyi olmamasından ve kötü kimselerle dostluk yapılmasından kaynaklandığını belirterek başlar:⁵¹ [Recez]

	مَا طَابَ فَرْعٌ لَا يَطِيبُ أَصْلُهُ	1
	جَمِي مَوْأَخَاةِ اللَّيْمِ فَعْلُهُ	
	وَكُلُّ مَنْ وَاحَى لَيْمًا مِثْلُهُ	

1 Aslı iyi olmayanın nesli de iyi olmaz, onun işi kötü kimseyi korumaktır.
Kötüyle kardeş olanın hepsi onun gibidir.

⁵⁰ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 26.

⁵¹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 27.

- 20 İnsanların sorunu zillete bürünmektir, Kim iffetli olursa bıkmaz ve usanılmaz da (ondan).
Öyleyse çok yerine aza rıza göster!

مَا كُلُّ أَحْلَاقِ الرِّجَالِ تَتَّقُونَ لَا يَأْكُلُ الْإِنْسَانُ إِلَّا مَا رَزَقَ 25

هَانَ عَلَى النَّائِمِ مَا يَلْقَى الْأَرْقُ

- 25 İnsan ancak kendisine rızık olarak verileni yer, bütün adamların ahlakı uyuşmaz.
Uykusuz kalanın başına gelenler uyuyana dert değildir.

وَالدَّهْرُ يَجْفُو مَرَّةً وَيَأْطِفُ لَا حَيْرَ فِي صُحْبَةِ مَنْ لَا يُنْصَفُ 28

كَأَنَّ صَرْفَ الدَّهْرِ بَرَقٌ يَخْطِفُ

- 28 İnsafsızla dostlukta asla bir hayır yoktur, zaman kâh seni vurur kâh lütufta bulunur.
Zamanın tasarrufu çarpan yıldırım gibidir.

İbn Düreyd'in bahsi geçen kasidesinden yukarıda zikredilen beyitlerin tamamı insanlara rehberlik edecek hikmetli sözler içermektedir. İbn Düreyd verilen örneklerde doğru yoldan ayrılmanın sebep olacağı zarardan, hüküm verenin fal ve falcılar değil yalnızca Allah olduğundan, kişinin asıl kazancının başkalarına harcadığı kadar olmasından, söylenen sözün söylenilen ortama uygun olmasının gerekliliğinden, özür dilenecek işlerden kaçınmanın zorunluluğundan, kaderin yaşanmış kısmına müdahale etmenin imkansızlığından, iffetli ve kanaatli olmanın lüzumundan bahseder. Ayrıca şaire göre herkesin ahlakı birbirinden farklıdır ve dertsiz olan derdi olanı çok önemsemez. Bu yüzden insafsız kimselerle dostluk sadece kötülük getirir.

Örnekler arasında ele alınmayan diğer beyitlerde de şair, pek çok ahlaki erdeme vurgu yapmakta ve insanları bu erdemlere yönlendirmeye gayret etmektedir. Kötüleyen kimselerin de bir gün kötüleneceği, kişinin sınanmadan önce övülmemesi gerektiği, öğütlere kulak tıkayıp ihmalkâr olmanın kötülüğü, akıl noksanlığının en kötü hastalık olduğu, toplanan malı başkasına harcamanın fazileti, kötü söz karşısında susmanın erdem olduğu, akleden kimse için her şeyde ibret bulunduğu gibi pek çok sosyal ve ahlaki meselelere değinen şair bu şiiriyle okuyucusuna kısa bir hayat rehberi sunmaktadır.

Kasidenin hatimesini ise insanları cehaletten kurtaracak şeyin soru sormak olduğunu belirtmektedir. Her şey sonludur ifadesi ile de dünya hayatının geçiciliğine vurgu yapılmıştır. Çünkü zaman hesap günü geldiğinde kendisinden gafil olanı asla ihmal etmeyecektir:⁵³ [Recez]

وَكُلُّ شَيْءٍ فَإِلَى زَوَالٍ إِيَّيْ أَرَى كُلَّ جَدِيدٍ بَالٍ 30

فَاسْتَشْفِ مِنْ جَهْلِكَ بِالسُّؤَالِ

⁵³ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 31.

30 Her yeninin eskimiş olduğunu görüyorum ve her şeyin sona ereceğini
Öyleyse cehaletinden soru sorarak kurtul!

وَالدَّهْرُ عَنْ ذِي غَفْلَةٍ لَا يَغْفُلُ

إِنَّكَ مَرْئُوبٌ مَدِينٌ تُسْأَلُ

31

حَتَّى يَجِيءَ يَوْمُهُ الْمَوْجِلُ

31 Sen hem borçlu hem de hesaba çekilecek bir kölesin, zaman gafil olanı ihmal etmez.
Ta ki ertelediği günü gelene kadar...

İbn Düreyd'in hikmetli sözlerini şiir kisvesine bürüdüğü tüm beyitlerinde insanı dünya ve ahirette mutluluğa eriştirecek erdem ve faziletleri aktardığı görülmektedir. Şiirlerin genelinde zamane insanının sahip olduğu kötü hasletler vurgulanmakta ve bunları önemsememenin ve kötü insanlarla bir arada bulunmamanın lüzumu belirtilmektedir. Söz konusu şiirlerde bir diğer vurgu ise ölümün unutulmaması gerektiğidir.

2.2. İbn Düreyd'in Hikmet Şiirlerinde Şekil ve Üslup Özellikleri

Şiirde ele alınan muhtevanın okuyucuya etkili bir şekilde aktarılabilmesi için şiirin şekil ve üslup özelliklerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim şiir ve edebiyat eleştirmenleri bu konulara dair usul ve esaslar belirlemişlerdir. Bu noktada İbn Düreyd'in bazı insanları eleştirirken diğerlerine yol göstermek maksadıyla kaleme aldığı şiirlerinin şekil ve üslup özelliklerini incelemek yerinde olacaktır.

2.2.1. Şekil Özellikleri

Edebî eserin şekil özellikleri ile söz konusu eserin kafiye ve nazım, eserin uzunluk ve kısalığı, ölçü, ses gibi özellikleri kısacası dış yapısına dair unsurlar kastedilmektedir.⁵⁴ Bu bağlamda şiirler uzunlukları açısından tasnif edilmiş, tek beyitten oluşan şiirlere yetim iki beyitten oluşan şiirlere nütfe üç ila altı beyitten oluşan şiirlere ise kıt'a veya mukatta'a denilmiştir.⁵⁵ Muhteva ve biçim bakımından en gelişmiş tür ise en az 7 beyitten oluşan ve kaside adını alan tür olmuştur.⁵⁶ İbn Düreyd'in şiirleri bu tasnife göre incelendiğinde onun hikmet kavramı ve unsurlarını işlerken bir şiirinde nütfe, dört şiirinde mukatta'a, bir şiirinde kaside ve bir şiirinde de müselles formunu kullandığı tespit edilmiştir. Müselles, Emevîler döneminden itibaren Arap şiirine dahil olmuş ve üç mısradan oluşan beyitlerin yer aldığı türdür. Bu türde vezin ortak iken revî harfi her beyitte farklılaşabilmektedir. Bu bağlamda İbn Düreyd klasik nazım şekillerine son derece hâkim bir şair olmasının yanı sıra yeni nazım türlerini de kullanmaya açık bir şair olarak dikkat çekmektedir.

Şiirin şekil özellikleri arasında önemli unsurlardan birisi de bahirlerdir. İbn Düreyd Meczu'ul-Kamil, Basît, Hafif ve Recez bahirlerini birer, Tavîl bahrini ise iki şiirinde kullanmıştır. Şairin incelenen şiirlerinin ilk altısında farklı revî harfleri kullanılmıştır. Bunlar birer kez olmak üzere د, ر, ص ve üç kez ل harfidir. Söz konusu harflerden ص harfi hariç diğer üçü Arap şiirinde en fazla revî harfi olarak kullanılanlardandır.⁵⁷ Bu bağlamda şair, Arap şiirinin klasik yapısına bağlı kalmıştır denebilir. Müselles formunu kullanarak yazdığı şiirinde

⁵⁴ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001), 69.

⁵⁵ İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî 'ilmi'l-arûz ve'l-kâfiye ve fûnûni's-şi'r* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), 182, 445, 378, 425.

⁵⁶ Hüseyin Elmalı, "Kaside", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562.

⁵⁷ İbrahim Enîs, *Mûsîka's-şi'r* (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısıriyye, 1952), 246.

ise revî harfleri her üç mısra kendi arasında uyumlu olmak üzere her beyitte farklılık göstermektedir. Çalışmanın bu bölümünde aktarılan bilgileri aşağıdaki tablo ile özetlemek mümkündür:

Tablo 2. (Hikmet Şiirlerinin Nazım, Bahri ve Revî Harfi Tablosu)

	Beyit Sayısı	Nazım Türü	Bahri	Revî Harfi (Kafiyesi)
Birinci Şiir	6	Mukatta'a	Meczu'ul-Kamil	د
İkinci Şiir	5	Mukatta'a	Tavîl	ر
Üçüncü Şiir	2	Nutfe	Hafif	ص
Dördüncü Şiir	2	Nutfe	Basit	ل
Beşinci Şiir	3	Mukatta'a	Meczu'ul-Kamil	ل
Altıncı Şiir	28	Kaside	Tavîl	ل
Yedinci Şiir	31	Müselles	Recez	Muhtelif

2.2.2. Dil ve Üslup Özellikleri

Kaleme alınan şiirin anlaşılması ve okuyucu üzerinde etki bırakması şairin kullandığı üslup ve dil ile doğrudan alakalıdır. Üslup, şairin duygularını ve düşüncelerini şiirle aktarırken kullandığı usul ve yöntemi ifade etmektedir. Dil özellikleri ise kelimenin fasihliğini ve sarf kurallarına uygunluğunu, cümleninse nahiv kaidelerine ters düşmeyecek şekilde kurulması gerekliliğini ifade etmektedir. Ayrıca şiirin okuyucu üzerinde tesirini sağlayan bir diğer husus da seçilen kelimelerin şiirde verilmek istenen muhteva ve duyguya uygun olarak seçilmesidir. Bu bilgiler doğrultusunda şairin hikmete dair şiirlerinde kullandığı dil ve üslup özelliklerini incelemek yerinde olacaktır.

2.2.2.1. Kelime ve Cümle Tercihleri

İbn Düreyd, hikmet kavramını ve unsurlarını ele aldığı şiirlerinde sarf kurallarına uygun ve fasih kelimeler seçerken şaz ve kural dışı kelimelere yer vermemiştir. Bu bağlamda şairin kaleme aldığı beyitler okuyucu tarafından net olarak anlaşılmakta ve verilmek istenen duygu okuyucuya bir zorluk olmaksızın aktarılmaktadır. Yine bu şiirlerde tercih edilen kelimeler hikmet temasına uygun olacak şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda şiirlerinde belirgin şekilde Allah'tan korkma ve ona yönelme ifadeleri yer almaktadır. "Sadece Allah'tan kork!" ifadesi bu tür kullanımın güzel bir örneğidir. Şiirlerinde insanların iyi hasletlerinden bahsederken عَاقِلٌ (akıllı), أَدِيبٌ (edepli), مُهَدَّبٌ (terbiyeli), ذَا ذَهْنٍ (zeki), حَسِيْبٌ (asil), ذَا دِيْنٍ (dindar) gibi kelimelerin yanı sıra جَادٌ (cömertlik etti) gibi fiiller kullanarak insana dair ahlak ve erdem ifade eden kelimeler seçmiştir. Bunun yanı sıra insanlarda mevcut olan kötü özelliklerinden bahsederken رَيْبَةٌ (şüpheli), ظَنَنْتُ (töhmetsiz), مُخَاتَبٌ (aldatıcı), اللِّجَاجَةُ (inatçı), جَاهِلٌ (cahil) gibi kelimelerle bu kez fazilet ve erdeme yakışmayacak özellikleri sıralamaktadır. Bahsi geçen örnekler dışında da şairin kelime seçimleri sarf kuralları açısından uygun, fasih ve ele alınan muhtevayı yansıtacak şekildedir.

İbn Düreyd'in hikmetli sözlerini yansıttığı şiirlerinde haberî ve inşâî cümle yapıları kullanılmıştır. Mevcut şiirleri arasında çok sayıda ibtidâî haber cümlesi yer almaktadır. Bunun yanında söz konusu şiirlerde tekid edatları kullanılarak talebî ve inkârî haber cümleleri de kullanılmıştır. İnsanlara yol göstermek amacıyla yazdığı beyitlerinden konuya dair bazı örnekler şu şekildedir:⁵⁸ [Recez]

إِنَّكَ مَرْئُوبٌ مَدِينٌ تُسْأَلُ وَالذَّهْرُ عَنْ ذِي عَقْلَةٍ لَا يَعْفَلُ 31

31 *Sen hem borçlu hem de hesaba çekilecek bir kölesin ve zaman gafil olanı ihmal etmez.*

Bu örnekte şair beyte **إِنَّ** tekid edatı ile başlamış ve muhatabın durumuna dair oluşması muhtemel şüpheye yer bırakmamıştır. Beytin devamında ise başka bir tekid edatı kullanmamış ve cümleyi talebi haber olarak kurmuştur. Aşağıdaki örneğin birinci beytinde yine bir tane tekid edatı kullanan şair ikinci beyitte ise iki tekid edatını bir arada kullanarak şiirinde inkârî haber cümlesine örnek vermektedir:⁵⁹ [Tavîl]

أَرَى النَّاسَ قَدْ أُغْرُوا بِبَغْيٍ وَرَبِّبَةٍ 1

وَقَدْ لَزُمُوا مَعْنَى الْخِلَافِ فَكُلُّهُمْ 2

1 *Aklı başında bir insan yol göstermediğinde insanların günah, şüphe ve aldatma ile kandırıldıklarını görüyorum.*

2 *Ve ayrılık fikrine tutunduklarını... Çünkü hepsi yaratılışı suçlamaya yönelmiştir.*

Bu beyitlerin ilkinde **قَدْ** edatı ile cümle tekidli olarak kurulmuşken ikinci beyitte hem **قَدْ** edatı hem de **كُلُّهُمْ** kelimesi ile tekid edilen bir cümle görülmektedir.

İbn Düreyd'in şiirlerinde genellikle haberî cümleler yer almakta iken bazen de inşâî cümle türlerinin şiirlerde kullanıldığı görülmektedir. Bu konuya dair verilebilecek örneklerin ilki müselles olarak yazdığı şiirin otuzuncu beytinin son kısmıdır:⁶⁰ [Recez]

فَاسْتَشْفِ مِنْ جَهْلِكَ بِالسُّؤَالِ

Öyleyse cehaletinden soru sorarak kurtul!

Bu örnekte inşâ çeşitlerinden olan emir yapısı kullanılmıştır. Emrin ifade ettiği anlamlardan birisinin irşad olduğu bilinmektedir. Şair burada muhatabına emir yapısı kullanarak yol göstermekte ve irşatta bulunmaktadır. Aynı şiirin dördüncü beytinde ise inşâ türlerinden olan nehiy kullanılmıştır:⁶¹ [Recez]

لَا تَزَكِبِ الْأَمْرَ وَأَنْتَ عَائِيَةٌ

Kendinde kusuru varken (o) işe bulaşma!

⁵⁸ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 31.

⁵⁹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 25.

⁶⁰ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 31.

⁶¹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 27.

Bu beyitte şair لا تَرْكِبُ ifadesi ile nehiy üslubunu kullanmaktadır. Bir diğer inşa çeşidi olan soru da İbn Düreyd'in şiirlerinde kendisine yer bulmaktadır:⁶² [Meczu'ul-Kamil]

هَلْ تُؤْنَسَنَّ بَقِيَّةً مِنْ حَاضِرٍ مِنْهُمْ وَبَادٍ 5

5 O kavimlerden arta kalan şehirli ya da bedeviyle hala dost olabiliyor mu?!

Söz konusu beyitte zikredilen olay هل soru edatıyla sorulmakta ve okuyucudan tasdik istenmektedir. Soru cümlelerinin bu türünde alternatif zikredilmez. Bir diğer inşa çeşidi olan temenni ise hikmet şiirlerinin ikincisinde kullanılmaktadır:⁶³ [Tavîl]

وَمَا أَحَدٌ مِنْ أَلْسِنِ النَّاسِ سَالِمًا وَلَوْ أَنَّهُ ذَاكَ النَّبِيِّ الْمُطَهَّرُ 1

1 Pir-ü pak Nebî de olsa hiç kimse insanların dilinden kurtulamaz.

Bu beytin ikinci şatırında temennî edatlarından لو kullanılmış ve cümle şartın imkansızlığından dolayı cevabın da imkansızlığını ifade etmiştir. Şiirler arasında kullanılan bir diğer inşa cümlesi de medh ve zem cümlelerinin kullanımudur. Aşağıdaki beyitte zem örneği görülmektedir:⁶⁴ [Tavîl]

وَإِنْ كَانَ ذَا مَالٍ يُفُولُونَ مَالَهُ مِنْ السُّخْتِ قَدْ رَأَى وَبِئْسَ الْمَاكِلُ 12

12 Mal sahibi olursa faizcilik yaparak kazandığı malı haramdandır ve o ne kötü yiyecek derler.

Bu örnekte beytin ikinci şatırında yer alan وَبِئْسَ الْمَاكِلُ "o ne kötü yicektir" ifadesi yergi bildiren bir ibare olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikmet şiirleri arasında taaccüp üslubu da bulunmaktadır:⁶⁵ [Recez]

مَتَى تُصِيبُ الصَّاحِبَ الْمُهَذَّبَا هَيْهَاتَ مَا أَعْسَرَ هَذَا مَطْلَبَا 10

10 Ne zaman denk gelirsin terbiyeli arkadaşına? Heyhat bu istek ne kadar da zor!

Beytin ikinci şatırında yer alan cümle taaccüp ile ifade edilmiştir.

İbn Düreyd'in hikmetli sözlerini içeren şiirleri incelendiğinde inşa türlerinden olan emir, nehiy, istifham ve temenni kullanılmışken nida cümlelerinin kullanılmadığı tespit edilmiştir.

2.2.2.2. Edebî Sanatlar

İbn Düreyd'in şiirleri, söz söyleme gücünü ortaya koyması ve okuyucu üzerinde etki uyandırması açısından çok sayıda beyân üslup ve bedi sanatları içermektedir. Onun, şiirlerinde sıklıkla kullandığı beyân üsluplarından birisi teşbih olmuştur. Şiirlerinde teşbihin farklı türlerini kullanan şair, müselles formunda kaleme aldığı şiirinin bir beytinin üçüncü mısraında teşbihu't-tâm kullanılmaktadır:⁶⁶ [Recez]

⁶² İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23.

⁶³ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23.

⁶⁴ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 25.

⁶⁵ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 28.

⁶⁶ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 31.

كَأَنَّ صَرْفَ الدَّهْرِ بَرْقٌ يَخْطِفُ

Zamanın tasarrufu çarpan yıldırım gibidir.

Verilen örnekte zamanın tasarrufu insanı çarpması bakımından yıldırıma benzetilmiştir. Teşbihin dört unsuru (benzeyen, benzetilen, benzetme yönü, benzetme edatı) da söz konusu mısradadır. Bu bakımdan burada teşbihu't-tâm kullanılmıştır.

Bir başka teşbih örneği ise şairin hikmetli sözlerinden oluşan beşinci şiirinin ilk beytinde *كَأَنَّ صَرْفَ الدَّهْرِ بَرْقٌ يَخْطِفُ* mısrasında görülmektedir. Şair burada benzeyen ve benzetilenin yanı sıra teşbih edatını da kullanırken benzetme yönünden bahsetmemektedir. Edat zikredildiği için yine mürsel teşbih bulunan mısradadır benzetme yönü zikredilmediği için mücmel teşbih de bulunmaktadır.

İbn Düreyd'in şiirinde kullandığı bir diğer beyan üslubu ise kinayedir. Şair müselles olarak kaleme aldığı şiirinin bir beytinde *وَاللَّهُ يَقْضِي كَيْسَ رَجْرُ الطَّيْرِ* "Allah hüküm verir, kuş pisliği" değil ibaresiyle kinaye sanatını gerçekleştirmektedir. Söz konusu mısradadır kuş pisliğinden kasıt falcılıktır. Burada gerçek mananın düşünülmesine engel bir karine bulunmakta aynı zamanda kuşların pisliklerine bakılarak yapılan bir fal türü olması nedeniyle gerçek anlamı da ihmal etmemektedir.

İbn Düreyd, hikmet temalı şiirlerinde lafzi güzelleştiricileri de yerinde ve gereğince kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair tasrî sanatını kullanmaktadır:⁶⁷ [Recez]

مَنْ أَمِنَ الدَّهْرَ أَبِي مِنْ مَأْمِنِهِ لَا تَسْتَيْرُ ذَا لَيْدٍ مِنْ مَكْمِنِهِ 2

2 Zamandan emin olana emanından verilir. Yeleli (aslanı) pususundan çıkarma!

Bahsi geçen beyitte şair *مَأْمِنِهِ* ve *مَكْمِنِهِ* kelimeleri arasında tasrî sanatını icra etmektedir. Bu sanat beytin iki mısraının da kafiye yapılmaması suretiyle gerçekleşmektedir.⁶⁸ Söz konusu kelimeler arasındaki kafiye uyumu bu sanata örnek oluşturmaktadır.

İbn Düreyd'in şiirlerinde kullandığı lafzî güzelleştiricilerden bir diğeri ise cinas sanatıdır. Bu sanata örnek olarak şu beyti vermek mümkündür:⁶⁹ [Meczû'u'l-Kâmil]

وَكَذَا إِذَا فَسَدَ الزَّمَا نُ جَرَى الْفَسَادُ عَلَى رِجَالِهِ 3

3 Zaman bozulduğunda böylece adamlarına da bozulma yansır.

Beyitte verilen *فَسَدَ* ve *الْفَسَادُ* kelimeleri arasında nakıs cinas bulunmaktadır. Kelimelerden ilki fiilin kökü iken diğeri ise bu kökten türemiş mastardır. Şair, muhtelif şiirlerinin beyitlerinde nakıs cinas sanatına sıklıkla yer vermekte iken tam cinası kullanmamaktadır.

İbn Düreyd, şiirlerini manevi güzelleştiricilerle süslemekte ve farklı bedi sanatlarını kullanmaktadır. Bu sanatlardan birisi zıt anlama gelen iki kelimenin aynı beyitte kullanılmasıyla oluşan tıbak sanatıdır:⁷⁰ [Hafif]

⁶⁷ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 27.

⁶⁸ Halim Öznurhan, "Tasrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/130.

⁶⁹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 24.

⁷⁰ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23.

5 وَلَا تَخْشَ عَيْرَ اللَّهِ فَإِنَّهُ أَكْبَرُ فَلَا تَحْتَفِلْ بِالنَّاسِ فِي الدَّمِّ وَالنَّانَا

- 5 Bu yüzden övgü ve yergi konusunda insanları dikkate alma ve Allah'tan başkasından korkma! Zira Allah en büyük olandır.

Söz konusu beyitte النَّانَا (övgü) ve الدَّمِّ (yergi) kelimeleri arasında anlam zıtlığı bulunmakta ve bu kelimeler bir arada kullanılarak tıbak sanatına örnek teşkil etmektedir. Birden fazla kelimenin zıtlık ilişkisi içinde olduğu mukabele sanatına örnek ise şairin müselles olarak kaleme aldığı en uzun şiirinde الصَّمْتُ (sessizlik) ve الكَلَامُ (konuşmak) kelimeleri ile ضَاقَ (az-dar oldu) ve أَوْسَعَ (daha geniş) arasında anlamca zıtlık ilişkisi bulunmakta ve mukabele sanatı kullanılmaktadır. Bir başka beyitte de bu sanata örnek olacak bir kullanım daha bulunmaktadır:⁷¹ [Hafif]

3 وَإِنْ كَانَ سَكِينًا يَفُوتُونَ أَبْنَكُمْ وَإِنْ كَانَ مَنْطِقًا يَفُوتُونَ مِهْدَرُ

- 3 Suskun olsa dilsiz, konuşkan olsa boş boğaz derler.

Beyitte işaret edilen سَكِينًا (suskun) ve مَنْطِقًا (konuşkan) kelimeleri anlamca birbirinin zıttıdır. Aynı zamanda أَبْنَكُمْ (dilsiz) ve مِهْدَرُ (faydasız ve çok konuşan, boş boğaz) kelimeleri arasında zıtlık bulunmakta dolayısıyla bu beyitte de mukabele sanatına rastlanmaktadır.

İbn Düreyd başka bir beyitte ilk olarak söyleyeninin Beşşar b. Bürd olduğu ifade edilen ve daha sonra mesel haline dönüşen مقال مقام لكلّ sözünü tazmin sanatı ile kendi şiirine aldığı görülmektedir:⁷² [Recez]

17 كُلُّ مَقَامٍ فَلَهُ مَقَالٌ كُلُّ زَمَانٍ فَلَهُ رِجَالٌ
وَلِلْعُقُولِ نُضْرَبُ الْأَمْتَالُ

- 17 Her makamın söylenecek sözü, her devrin adamları vardır.

Darbimeseller, akıllı kişiler için vardır.

Hikmet konusunun işlendiği şiirlerde kullanılan başka bir sanat ise sıfatların peşi sıra sıralanmasıyla oluşan tensîku's-sıfat sanatıdır. Aşağıdaki beyitte söz konusu sanat kullanılmıştır:⁷³ [Tavîl]

5 وَإِنْ عَابَيْنَا حَيْرًا أَدِيًّا مُهْدَبًا حَسِيْبًا يَفُوتُوا إِنَّهُ لَمُحَاتِبٌ

- 5 Edepli, terbiyeli, saygın bir âlim görseler, o aldatıcıdır derler.

Söz konusu beyitte bahsedilen âlimin özellikleri edepli, terbiyeli ve saygın olmasıdır. Bu üç özellik beyitte birbiri ardınca sıralanmaktadır. Şair, bu sanattan da fazlaca yararlanmaktadır.

İbn Düreyd, şiirlerinde mübalağa sanatına da oldukça fazla yer vermektedir. İnsanların kusurunu ifade ederken onların hatalarına dikkat çekmede abartılı ifadeler göze çarpmaktadır:⁷⁴ [Recez]

⁷¹ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 23.

⁷² İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 29.

⁷³ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 25.

3 Gözetenin azarı gözetilene helak edebilir.

Bu beyitte şair, gözeten kimsenin gözetilene azarlamasını abartılı bir dille sunmaktadır. Şaire göre bu azarın sonucu azarlanan kimsenin yok olmasıdır.

Sonuç

Şiir, şairin anlam dünyasındaki duygu ve düşüncelerini çeşitli amaçlar için belli usül ve esaslara göre söze dökmesidir. Bu amaçlar sonucunda Arap şiirinde medih, mersiye, gazel, hiciv, fahr, vasıf gibi temalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca cahiliye döneminden itibaren insanlara öğüt ve tavsiyelerin yer aldığı manzumeler kaleme alınmıştır. İslamiyetin gelişiyile birlikte söz konusu öğüt ve tavsiyeler insanlara Allah'ı hatırlatmak, onları doğru olana sevk edip yanlış olandan uzak tutmak amacıyla hem nesir hem de manzumlar olarak söylenegelmiştir. Kısacası hikmet kavramı çerçevesinde şekillenen ahlakî erdem ve faziletler ya da insanların uzak durması gereken davranışlar özlü sözler aracılığıyla dillendirilmiştir.

İlim ehli bir ailenin ferdi olarak Basra'da dünyaya gelen İbn Düreyd pek çok alanda kendisini yetiştirmiş alim ve şair bir zattır. *Cemhere* isimli sözlüğüyle sözlük alanında çığır açan İbn Düreyd, şiirleriyle de pek çok otoritenin beğenisini kazanmıştır. Farklı muhtevalarda şiirler kaleme almış ve hikmete dair söz ve düşüncelerini de şiir kisvesiyle muhatabına aktarmıştır.

İbn Düreyd, yaşadığı zamanın insanlarında meydana gelen bozulmaları edebî sanatlar ve diğer şiir usüllerini kullanarak aktarmıştır. Ayrıca şiirlerinde Allah'ı ve ona dönüşün tek gerçek olduğunu vurgulamış, ondan sakınmanın gerekliliği üzerinde sıklıkla durmuştur. Bu muhtevaya dair yedi şiir kaleme almıştır. Bu şiirleri beyit sayıları bakımından incelendiğinde söz konusu şiirlerin üç tanesinin mukatta'a iki tanesinin nutfе ve iki tanesinin de kaside formunda olduğu görülmektedir. Kasidelerden birisi ise bir beytin üç mısradan oluştuğu yapı olan müselles olarak kaleme alınmıştır. Bu bağlamda şair büyük oranda Arap şiiri usüllerine bağlı kalsa da bir şiirinde daha yeni bir tür olan müsellesi kullanarak yeniliklere açık bir şair olduğunu ortaya koymuştur. İbn Düreyd, hikmet şiirlerinde Meczu'ul-Kamil, Basît, Hafif ve Recez bahirlerini birer, Tavîl bahrini ise iki şiirinde kullanmıştır. Şairin incelenen şiirlerinin ilk altısında farklı revî harfleri kullanılmıştır. Bunlar birer kez olmak üzere د, ر, ص ve üç kez ل harfidir. Müselles formunda kaleme aldığı şiirinde ise bazı beyitlerde aynı olsa da çoğunlukla birbirinden farklı revî harfleri kullanmıştır.

İbn Düreyd şiirlerinde herkesin anlayabileceği fasih kelimeleri tercih etmiş, yöresel ağız ve kelimeler kullanmamıştır. Ayrıca başka dilden geçen kelimelerin de kullanılmadığını belirtmek yerinde olacaktır. İbn Düreyd'in hikmetli sözlerini yansıttığı şiirlerinde çok sayıda ibtidâî haber cümlesi yer almaktadır. Bunun yanında söz konusu şiirlerde tekid edatlarının yer aldığı talebî ve inkârî haber cümleleri de kullanılmıştır. Ayrıca bahsi geçen şiirler incelendiğinde inşa türlerinden olan emir, nehiy, istifham ve temenni kullanılmışken nida cümlelerinin kullanılmadığı görülmüştür. Şair, şiirlerini beyan üslupları ve bedi sanatlarıyla da süslemeyi ihmal etmemiştir. Nitekim şiirlerinde beyan üsluplarından teşbih pek çok beytinde kullanılmıştır. Yine bedi sanatlarından olan tasrî', cinas, tıbak, mukabele, tazmin, tensîku's-sıfat, mübalağa şiirlerde yerinde ve gereğince kullanılmıştır.

⁷⁴ İbn Düreyd el-Ezdî, *Dîvânü İbni Düreyd*, 27.

İnceleme neticesinde İbn Düreyd'in hikmetli sözlerini serdettiği şiirlerinin büyük oranda geleneksel şiir yapısına uygunluğu tespit edilmiştir. Gerek şiirlerde bahsedilen konunun hikmet kavramına uygunluğu gerekse şiirlerin dil ve üslup özellikleri İbn Düreyd için söylenen "alimlerin en şairi" ya da "şairlerin en alimi" ifadesini destekler mahiyettedir. Ayrıca söz konusu tavsiyeler günümüz insanının bile gündelik hayatta serlevha olarak kullanabileceği erdem ve faziletleri ortaya koyması açısından önemlidir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. *Kitâbu'l-'Ayn (3)*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Arslan, Adnan. "Abbasi Şairi Ebû Firâs'ın Şiirlerinde Hikmet". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/1 (2023), 45-60.
- Arslan, Adnan. "Abbasi Şairi İbnü'r-Rûmî Divanında Ahlakî Tespit Ve Tavsiyeler". *Akif* 53/2 (2023), 248-260. <https://doi.org/10.51121/akif.2023.43>.
- Ayyıldız, Erol. "Ebü'l-Atâhiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çubukcu, Asri. "Eksem b. Sayfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Demirci, Mustafa. "Zenc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/249-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Durmuş, İsmail. "Mütenebbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/195-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Emin, Ahmed. "Arap Edebiyatında Hikmet". çev. Zeynep Arkan. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2012), 213-227.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-. *Nüzhetü'l-Elibbâ*. thk. İbrahim es-Sâmerrâî. ez-Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 3. Basım, 1985.
- Enîs, İbrahim. *Mûsîka's-şi'r*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısıryye, 2. Basım, 1952.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. ed. Muhammed Avaz Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2001.
- Göçemen, Yakup. 2. "Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın Hayatı ve Dönem Çerçevesinde Muallakasında Hikmet". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 67-105.
- Halîfât, Sahbân. "Ebü'l-Alâ el-Maarrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/287-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İbn Dureyd el-Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheratu'l-luğa*. thk. Remzî Munîr Be'albekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Düreyd el-Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Dîvânü İbni Düreyd*. thk. Ömer İbn Sâlim. Dubai: Müessesetü Sultan b. Ali el-Uveys es-Sekâfiyye, 2012.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- İbnu's-Salâh, Osman b. Abdîrrahman Ebû Amr Takiyyüddîn. *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyye*. thk. Muhiddin Ali Necib. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Enceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî. *ed-Dürrü's-semîn fî esmâi'l-musannifîn*. thk. Ahmed Şevki Binebîn - Muhammed Said Haneşî. Tunus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, ts.
- İpek, Muhammed Selim. "Arap Şiirinde Hikmet Esintileri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (2015), 173-180.
- Kapar, Mehmet Ali. "Kus b. Sâide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Düreyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/416-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu mustalahâti'n-nakdi'l-'arabbiyyi'l-kadîm*. Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1. Basım, 2001.

- Mohammadı, Sabriye - Bağcı, Abdullah Esat. "Ebü'l-Esved Ed-Düelî'nin El-Kasîdetü'l-Mîmiyyesi: Aidiyet Problemi, Muhteva Ve Şekil Özellikleri". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/1 (Haziran 2024), 293-315. <https://doi.org/10.52637/kiid.1369382>.
- Merzubânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzubânî. *Mu'cemu's-şu'arâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.
- Öznurhan, Halim. "Tasrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/130-131. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Şahin, İskender. 2. "İbn Dureyd'in Cemheretu'l-Luga Adlı Eserinin Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 79-99.
- Şimşek, Sultan. "Arap Edebiyatında Hikmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i Atâiyye ve Edebî Özellikleri". *Tarih Okulu Dergisi* 31 (2017), 275-295.
- Tenûhî, Ebü'l-Mehasin El-Mufaddal b. Muhammed İbn Mis'ar el-Maarrî et-. *Tarihü'l-ülemai'n-nahviyyin mine'l-Basriyyin ve'l-Kufiyyin ve ğayrihim*. thk. Abdulfettah el-Muhammed el-Hulv. Kahire: Hicr li't-Tıbbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 2. Basım, 1992.
- Tülücü, Süleyman. "Lebîd b. Rebâa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/121-122. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Tülücü, Süleyman. "Züheyr b. Ebû Sülmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 44.
- Ya'kûb, İmîl Bedî'. *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ilmi'l-'arûz ve'l-kâfiye ve funûni's-şi'r*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Yeşil, Selman. 1. "Arap Edebiyatında Melâhin Eserleri (İbn Dureyd'in Kitâbu'l-Melâhin Örneği)". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 187-196.